

Qo‘qon shahridagi tarixiy – madaniy yodgorliklar va ularning holati (1991–2020 yillar Daxmai shohxon, Miyon hazrat madrasasi, Modarixon daxmasi me‘moriy yodgorliklar misolida): saqlash, muhofaza qilish hamda ulardan foydalanish masalasi

Daripov Shahobiddin Isroiljonovich

CENTRAL ASIAN MEDICAL UNIVERSITY

Annotatsiya: O‘zbekistonda tarixiy – madaniy meros obyektlarini saqlash, tiklash va ta‘mirlash ishlariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Chunki madaniy meros obyektlari, ayniqsa, me‘moriy obidalar milliy qadriyatlarimizning moddiy asosi bo‘lishi bilan birgalikda, mamlakatimizda xalqaro turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada Farg‘ona viloyatidagi madaniy meros obyektlari – Pir Siddiq, “Kirgil ota mozor”, Ulug‘mozor ziyoratgohi, Jahon otin Uvaysiy maqbarasi va muzeyi, Said Ahmad Xoja Eshon ko‘chasida joylashgan madrasa binosi asosida “Ochiq osmon ostida”gi muzey kabi tarixiy – madaniy yodgorliklar ziyoratgohlari haqida fikr yuritiladi. Maqolada keltirilgan ma‘lumotlar Farg‘ona viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirishda manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: ziyoratgoh, maqbara, vasiqa, pir, avliyo, Mashat mozor, Chaqqa mozor, Qirguli, ziyorat turizmi.

Qo‘qon Buyuk Ipak yo‘lidagi eng qadimiy shahar. Shahar hashamatli yodgorliklarga va ulug‘vor madrasalarga boy va bu ajablanarli emas, chunki Qo‘qon ilm-fan rivojlanishining markazi edi. Qo‘qonni Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan biri deb aytish mumkin. Uning alohida shahar sifatida birinchi marta qayd etilishi uzoq X asrga borib taqaladi.

O'shanda shahar «Xovakend» yoki «Xokand» deb nomlangan va u o'z hududida juda katta savdo markazi bo'lgan. Ammo bu shahar uzoq vaqt mavjud bo'lmagan, XIII asrda unga hujum qilgan mo'g'ullar tomonidan shahar tamoman vayron qilingan. Bundan ilgari shahar Xitoyning Davan davlati tarkibiga kirgan. Mui-Muborak, Eski Qo'rg'on va Tepako'rg'on yodgorliklari hududida olib borilgan qazilmalar jarayonida 2000 yil avval bunyod etilgan qadimiy binolar va kulolchilik buyumlari topilgan. Bu shahar ko'p narsani boshidan kechirib, XVIII asrda o'zining rivojlanish cho'qqisiga chiqdi.[7]

Shu davrda shahar Qo'qon xonligining poytaxti maqomini oldi. Poytaxtga aylangan shahar rivojlanishning keyingi bosqichiga chiqib, 300 dan ortiq masjid faoliyat yuritgan diniy markazga aylandi. Hozirgi paytda Qo'qon O'zbekiston Respublikasining sanoat markazlaridan biridir. Shaharning o'zida bugungi kunda tarixiy-madaniy yodgorliklarning umumiy soni 64 tani tashkil etib bundan 1 tasi arxeologik yodgorlik, 59 tasi me'moriy yodgorliklar, 2 ta monumental san'at yodgorliklari hamda 2 tasi diqqatga sazovor joylarni tashkil etadi.[8]

Daxmai shoxon

(me'moriy yodgorlik)

Qo'qon shahar, Nonvoylik guzar MFY, Katta qabriston hududida joylashgan. Qo'qon xonlari daxmasi. Nodirabegim tomonidan 1825-yilda qurdirilgan. Qurilish ishlari mashhur usta me'morlar Muhammad Ibn Najjor va usta Muhammad qo'zi tomonidan olib borilgan. Dahmai Shohon Qo'qon xonlarining maqbarasidir. Dahma – usti yopilgan qabrlar, Shohon – shoh, ya'ni hukmdorlar oilasiga tegishli degani. Dahmai Shohon Qo'qon shohlarining katta qabriston mavzeida joylashgan. Qurilishi 1822-yilda Qo'qon xoni Amir Umarxon tomonidan boshlanib, 1825-yilda Umarxonning umr yo'ldoshi Mohlaroyim (shoira Nodirabegim) tomonidan yakunlangan. Qurilish mashhur me'morlardan Usta Muhammad Qo'zi hamda Muhammad Iso Najjor tomonlaridan olib borilgan. Dahma me'moriy jihatdan Farg'ona me'morchiligiga xos imorat bo'lib, peshtoq, darvozaxona, qorixona, masjid va

go'rxona kabi qismlardan iborat. Bu dahmaga dastlab Qo'qon xonlari xonadoniga mansub Muhammad Aminxon, Norbo'tabiy, Sayyid Muhammad Olimxon, Sayyid Muhammad Umarxonlar qo'yilgan. Qo'qon Rossiya tomonidan bosib olingach, xonlar o'rdasi yonidagi yana bir xonlar dahmasidagi xoklar mazkur Dahmai Shohonga ko'chirilgan. Dahmai Shohon qabrtoshlari, eshiklari, devorlari turli jozibador naqshlar bilan bezatilibgina qolmay, naqqosh va xattotlarimiz binoni kitobga aylantirganlar, ya'ni naqshlar bilan uyg'unlikda ko'pgina hadislar, hikmatli so'zlar, xonlarga bag'ishlangan marsiyalar husniyat bilan yozilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-noyabrdagi "Xalqaro hunarmandchilik festivalini o'tkazish to'g'risidagi" PQ-3991-sonli qaroriga asosan Qo'qon shahrida olib borilgan keng ko'lamdagi tayyorgarlik ishlari davomida 12 ta madaniy meros obektlari qatorida Dahmai Shoxon da ham restavratsiya ishlari olib borildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 846-sonli qaroriga asosan moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obektlari Milliy ro'yxatiga kiritilgan.

Miyon hazrat madrasasi (arxitektura yodgorligi)

Miyon Hazrat madrasasi XVIII asrda bunyod etilgan me'moriy yodgorlik bo'lib, Qo'qon xonlarining piri Miyon Fazl Ahad Xalilullo – Sohibzoda Hazrat tomonidan qurilgan. U 1825-yilda Qo'qon xonlarining taklifiga binoan Peshavor shahridan ko'chib kelgan Miyon Ahad asli Peshovar (Pokiston)lik bo'lib, evarasi Abdurahmonning hikoya qilishicha, u Abdusamadboy degan savdogar bilan tanishib, o'z oilasi bilan Qo'qonga ko'chib kelgan. Ahad o'zining o'tkir zehni, diniy bilimlarga boyligi bilan mahalliy aholi o'rtasida katta e'tibor qozongan, hamda xon huzurida maslahatchi darajasiga ko'tarilgan. U Pokistondan olgan meros mulkiga shu madrasani qurdirgan. Madrasa tarixiga ko'ra, murakkab, 3-hovlili; 2-hovli sharq-g'arb o'qi bo'ylab, 3-hovli esa janubdan yondashgan. Madrasaga kiriladigan asosiy yo'l janub hovlining g'arbidan peshtoq gumbazli darvozaxona

orqali kiriladi. Yogʻochdan ishlangan darvozani mahalliy usta Iskandarxoʻja oʻyma naqshlar bilan bezagan. Janubiy hovli (32x26) atrofida hujralar joylashgan, uning janub tomonidagi masjid koʻp ustunli, tarhi toʻgʻri toʻrtburchak, tekis tomli. Madrasa hovlisining janubi-sharqida uncha katta boʻlmagan minora saqlangan. Sharqiy hovli (35x20 m) va gʻarbiy hovli (23 x11 m) atrofida ham hujralar joylashgan. Sharqida ayvon (saqlanmagan), gʻarbida esa darsxona bor. Madrasa tomlari kulohiy, qubbali va toʻsinli usullarda qoplangan. Tashqarisi sirkor pishiq gʻishtdan ishlangan, ichi esa ganch qorishmasida suvalgan. Uning bunday hovlilar tizimiga ajratilishi oʻqitiladigan fanlarning guruhlantirilishi bilan bogʻliq, deb taxmin qilinadi. Madrasada diniy bilimlardan tashqari boshqa fanlar ham oʻqitilgan. Muqimiy ham shu madrasada taʼlim olgan. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-noyabrdagi “Xalqaro hunarmandchilik festivalini oʻtkazish toʻgʻrisidagi” PQ-3991-sonli qaroriga asosan Qoʻqon shahrida olib borilgan keng koʻlamdagi tayyorgarlik ishlari davomida 12 ta madaniy meros obektlari qatorida Miyon Hazrat madrasasida ham restavratsiya ishlari olib borildi. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi “Moddiy madaniy merosning koʻchmas mulk obektlari milliy roʻyxatini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi 846-sonli qaroriga asosan moddiy madaniy merosning koʻchmas mulk obektlari Milliy roʻyxatiga kiritilgan.

Modarixon daxmasi (meʼmoriy yodgorlik)

Qoʻqon shahar, Nonvoylik guzar MFY, Katta qabriston hududida joylashgan. Xoʻqand saltanatining eng oliy maqom malikalaridan boʻlmish Zuhro Oyim, Norbutabiyning suyuqli zavjalarigina boʻlib qolmay, balki nasabda u kishi bilan teng, yaʼni Oltin Beshikxon avlodlaridan edilar. Otalari Imomqulibiy oʻzbeklarning eng yirik qabilaviy uyushmalaridan biri-Ming urugʻi yoʻlboshchisi edilar. Shu tufayli Zuhro Oyim xalq orasida «Ming Oyim» degan nom bilan mashhur boʻldilar. Ming Oyim oshlarini oshab, yoshlarini yashab hijriy 1234-(milodiy 1818) yilda vafot topdilar. Malika Mohlar Oyim sevimli ammalari va qaynonalari boʻlmish Ming Oyimga atab rutbalariga munosib maqbara qurish

uchun Amir Umarxondan ruhsati Oliy oldilar. Qurilish ishlari Amir Umarxon vafotlaridan bir oz ilgari boshlanib, 1825-yilda nihoyasiga yetdi. Bosh me'morlikka usta Xasanboy gilkor tayinlandi. Biroq, qurilish boshlangan paytda u kishi vafot topib, ishini u kishining shogirdlari usta O'tanboy Oqeriy davom ettirdilar. Dahmai Modarixon hazirasi qurilib bitgan paytda honaqoh, chillaxona, qorixona, go'rxona (hilxona) va oshxona kabi tarkibiy qismlardan iborat edi. XX asrning 30-yillaridagi buzg'unchilik oqibatida dahmaning katta qismi shu jumladan go'rxona ham vayron qilinib, qabrlar ham tekislab yuborildi. XX-asrning 30-yillaridagi buzg'unchilik oqibatida dahmaning katta qismi shu jumladan go'rxona ham vayron qilinib, qabrlar ham tekislab yuborildi. Inshootdan honaqoh vazifasini ham bajaruvchi darvozaxonagina saqlanib qoldi. Binoda bir necha marta ta'mir ishlari olib borilgan. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalar yutuqlaridan unumli foydalanish, loyihalash va restavratsiya ishlarida davlat nazoratini zamon talablari asosida qayta tashkil qilish taqozo etadi. Prezidentimiz tomonidan 2018-yil 19-dekabr kuni "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorning qabul qilinishi ushbu sa'y-harakatlar yo'nalishida muhim qadam bo'lib, unda muammolarni bartaraf etish chora-tadbirlari batafsil ko'rsatib berildi.

Ushbu Qarorga muvofiq Madaniyat vazirligining Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish ilmiy-ishlab chiqarish bosh boshqarmasi hamda uning mintaqalararo (mintaqaviy) davlat inspeksiylari negizida Madaniyat vazirligi huzurida Madaniy meros departamenti uning hududiy boshqarmalari, shu jumladan, Farg'ona viloyat Madaniy meros boshqarmasi tashkil etildi. Farg'ona viloyat Madaniy meros boshqarmasi viloyatdagi barcha moddiy madaniy meros, xususan, arxeologiya merosi obyektlarini asrab-avaylash va ulardan foydalanish borasida maxsus vakolatli muassasa ekanligi belgilab qo'yildi. Farg'ona viloyati Madaniy meros boshqarmasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mazkur qaroriga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-martdagi "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi

huzuridagi madaniy meros departamenti faoliyatini tashkil etish hamda moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishga oid ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" gi 265-son qarori bilan tasdiqlangan qator meyoriy-hujjatlar asosida o'z faoliyatini boshladi.

Mazkur qaror bilan tasdiqlangan "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish bo'yicha jamoatchi inspektorlar faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi NIZOM ga asosan viloyatdagi 365 ta obyektlarning har biriga ixtiyoriylik va tanlov asosida joylardagi mahalla fuqarolar yig'inlari kengashlarining qarorlari bilan jamoatchi inspektorlarning nomzodlari tasdiqlandi, 310 ta muhofaza qilish va saqlash shartnomasi imzolandi.

Yuqoridagi qarorlar hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4038-sonli qarori bilan tasdiqlangan "2019-2020-yillarda O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini Farg'ona viloyatida amalga oshirish bo'yicha Chora-tadbirlar dasturi" hamda Viloyat hokimining 2019-yil 3-dekabrda qabul qilingan 601-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida viloyatdagi barcha madaniy meros obyektlarining kadastr xujjatlarini rasmiylashtirish va davlat ruyhatidan o'tkazish bo'yicha mutasaddi tashkilotlar bilan hamkorlikda muayyan ishlar amalga oshirildi. 2019-yilning o'tgan davri mobaynida 244 ta madaniy meros obyektlarining bino-inshootlari va egallab turgan yer uchastkasi bilan birgalikda Madaniy meros boshqarmasi tasarrufiga tegishli qaror bilan egalik huquqi tasdiqlanib, kadastr hujjatlari rasmiylashtirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4038-sonli qarori bilan tasdiqlangan "2019-2020-yillarda O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini Farg'ona viloyatida amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi"ga asosan sayyohlar tashrif buyuradigan obektlarga turniket hamda o'zbek, rus va ingliz tillarida yo'l ko'rsatkichlarini

oʻrnatish belgilangan. Ushbu qarorga asosan joylardagi 204 ta moddiy madaniy meros obyektlariga muhofaza belgisi oʻrnatilib, 146 ta yoʻl koʻrsatkichlari oʻrnatildi. 9 obyektlarga WI-FI va audiogidlar va 2 ta obyektga elektron hisoblash uchun turniket moslamasi oʻrnatildi. Bundan tashqari Margʻilon shahridagi “Erkin Vohidov memorial” muzeyiga AG soolai-600 rusumli 30 dona, Qoʻqon shahar madaniyati tarixi davlat muzeyiga 9 ta obyekt boʻyicha - Qoʻqon madaniyati tarixi davlat muzeyi hamda uning filiallari: Hamza uy-muzeyi, Amaliy sanʼat muzeyi, Muqimiy hujra muzeyi, Buyuk allomalar muzeylarida, Qoʻqon davlat muzeyi qoʻriqxonasi tarkibiga kiritilgan Dasturxonchi madrasasi, Norboʻtabiy madrasasi, Dahmai Modarixon majmualarida hamda shahardagi tarixiy obidalar Dahmai Shoxon va Hojibek madrasalarida Smail Hengda rusumli 30 dona audiogid moslamalari oʻrnatildi. Audiogid moslamalari 7 ta jahon tillariga dasturlashtirilgan boʻlib, bir guruh (60 nafar tomoshabin) uchun 50 dan ortiq mavzudagi boʻlimlarni hikoya qilib beradi. Hozirda viloyatning boshqa muzeylar hamda madaniy meros ob'ektlari uchun ham audiogidlar va 2 ta turniket moslamasi oʻrnatish ishlari rejalashtirilmoqda.[9]

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” 2018-yil 19-dekabrda PQ-4068-son qaroriga muvofiq, shuningdek Navoiy, Qashqadaryo, Surxondaryo va Fargʻona viloyatlaridagi moddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, tevarak atrofidagi tarixiy muhiti bilan birga asrash va ulardan oqilona foydalanish maqsadida “Qoʻqon” davlat muzeyi-qoʻriqxonasi Fargʻona viloyatidagi Qoʻqon madaniyati tarixi davlat muzeyi negizida tashkil etilishi belgilandi. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-maydagi 443-son qarori bilan “Qoʻqon” davlat muzeyi-qoʻriqxonasi-Fargʻona viloyatidagi Qoʻqon madaniyati tarixi davlat muzeyi negizida tashkil etilishi taʼkidlanib, “Qoʻqon” davlat muzeyi-qoʻriqxonasi ijara haqining “nol” stavkasiga asosan birlashtiriladigan moddiy madaniy merosning koʻchmas mulk ob'ektlari Xudoyorxon oʻrdasi, Jomeʼ masjidi, Sobiq davlat banki binosi, Miyon Hazrat madrasasi, Norboʻtabek madrasasi, “Modarixon”

maqbarasi, “Daxmai Shaxon” maqbarasi hamda Tepaqo‘rg‘on arxeologik yodgorligi ro‘yhati tasdiqlandi.

Moddiy madaniy meros obyektlarini bo‘sh turgan joylaridan samarali foydalanish maqsadida 2020-yilda 17 ta madaniy meros obyektlarining bo‘sh turgan xona va maydonlarini 28 ta tadbirkor va xunarmandlarga uch tomonlama ijara shartnoma asosida viloyat “Ijara markazi” tomonidan ijaraga berilgan. Mazkur obyektlarning Qo‘qon shahrida 10 ta, Marg‘ilon shahrida 5 ta, Bog‘dod tumani hamda Furqat tumanidan 2 ta yuridik va jismoniy shaxslarga foydalanish uchun berilgan bo‘lib, ushbu ob‘ektlar bo‘yicha 127,2 mln so‘mlik shartnomalar imzolandi.[10]

2020-yil davomida manzilli dasturga kiritilgan Respublika budjeti mablag‘lari hisobidan 7 ta madaniy meros obyektlarida Farg‘ona viloyati Madaniy meros boshqarmasi nazorati ostida ta‘mirlash-tiklash ishlari olib borildi. Jumladan, Farg‘ona viloyatidagi madaniy meros obektlari “O‘zbekiston tarixi” telekanali Farg‘ona viloyati turizmni rivojlantirish hududiy boshqarmasi xamda viloyat Madaniy meros boshqarmasi bilan yaqindan xamkorlikni yo‘lga qo‘ygan bo‘lib, hamkorlikda bir qator ko‘rsatuvlar tayyorlandi va efirga uzatildi. O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi, Madaniy meros boshqarmasi, “Xunarmandlar” uyushmasi va Farg‘ona viloyati hokimligi hamkorligida tashkillangan “INFOTUR” ishtirokchilarining shaharning diqqatga sazovor joylarini ziyorat qilganlari to‘g‘risida “Dunyo bo‘ylab” va “Sevimli” kanallarida chiqishlar qilindi.

“Sevimli” kanaliga orqali 2021-yil 12-mart kuni “Qo‘qonning noyob obidasi” ko‘rsatuvi uchun Jome’ masjidi ustunlari xaqidagi ma’lumotlar berildi. Shuningdek internet tarmog‘ining Madaniyat.uz. saytiga ham uzatildi.

Bundan tashqari “Sevimli” telekanalida 2021-yil 20-mart kuni “Qo‘qon tarixi”, “Hudoyorhon o‘rdasi”, “Ta’mir ishlari xususida”, “Qo‘qon arava” mavzularida interv’yu berildi. “Qo‘qon arava” mavzusida tayyorlangan “Qo‘qon aravasi tarixiga nazar” ko‘rsatuvi efirga uzatildi.

Shuningdek, “Dunyo bo‘ylab” kanalida namoyish etiladigan ko‘rsatuv uchun “Xudoyorxon o‘rdasi” haqida, “Muloqot” telekanali orqali Norbo‘tabek madrasasi tarixi haqida, Respublika “Maxalla” radiosining “Ziyoratgohlar” eshittirishi uchun Qo‘qondagi ziyoratgohlar haqida, “O‘zbekiston tarixi” telekanalining “Moziydan sado” ko‘rsatuvida “Jome” masjidi tarixi haqida, O‘zbekiston muzeylari kanalida Furqat tumani Shoto‘ra qishlog‘idagi Novdarkayboy madrasasi haqida, “Ruxsor” televideniyesining “Borish shart” nomli ko‘rsatuv orqali “Qo‘qon o‘rdalari”, “Xudoyorxon o‘rdasi”, “Qo‘qon davlat muzey-qo‘riqxonasi” mavzularida ma’lumotlar berildi.

Ommaviy axborot vositalari orqali moddiy-madaniy meros obektlari haqida ko‘rsatuvlar va maqolalar bilan chiqishlar xalqimizga va tarximizga qiziquvchi o‘zga yurt vakillarini sohaga doir axborot bilan ta’minlab boradi. Shuningdek, ushbu chiqishlar davomida tarixiy obektning hozirgi kunda yetarlicha muhofaza etilmaganligi va turli sabablar tufayli yo‘q bo‘lish arafasida ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Xususan, Farg‘ona tumanida “Mug‘poshsho” nomi bilan mashhur bo‘lgan arxeologik obektda oxirgi 30 yilda biron marta arxeologik tadqiqotlar olib borilmaganligi va obyektning tabiiy hodisalar ta’sirida yo‘q bolib ketishini oldini olish uchun hech qanday ishlar amalga oshirilmaganligiga O‘zbekiston tarixi telekanali tomonidan suratga olingan “Ko‘hna manzillar” ko‘rsatuvining 2021-yil 19-may kuni Farg‘onaning arxeologik yodgorliklari mavzusidagi sonida guvoh bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.: “O‘zbekiston”, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi PF 4947-sonli O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni // Xalq so‘zi. 2017, 8-fevral.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2002-yil 29-iyulda № 269-sonli Qarori

4. Rasulov M. F. O'zbekistonda tarixiy va madaniy yodgorliklarning ahvoli hamda ularga bo'lgan munosabatning transformatsiyas (1980-2019-yillar) tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. –Toshkent, 2020. – B.169.
5. Mo'minov A. Z. O'zbekistonda ekologik turizmning rivojlanish (1991- 2020-yillar) tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. –Toshkent, 2021. –B. 173.
6. Farg'ona viloyati madaniy meros bosh boshqarmasi joriy arxivi ma'lumotlari.
7. Abidjanovich, A. A. (2022). INFORMATIONAL AND ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS FOR PROTECTING YOUNG PEOPLE FROM DESTRUCTIVE IDEAS. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(12), 107-114.
8. Abidjanovich, A. A. (2022). IN A NEW STAGE OF DEVELOPMENT OBJECTIVE NEED TO REFORM PUBLIC SERVICES. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(12), 26-37.
9. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
10. Расулов, М. Ф., & оглы Кодиров, Ш. М. (2021). ФАРФОНА ВИЛОЯТИ ЗИЁРАТГОҲЛАРИ ТАРИХИДАН ЛАВҲА (Пир Сиддиқ ва “Киргил ота мазор” зиёратгоҳлари мисолида). *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 4(8).